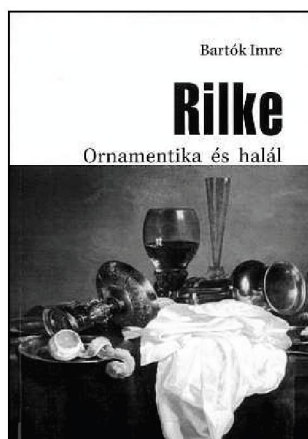

Ornamentikus mintázatok

BARTÓK IMRE: RILKE. ORNAMENTIKA ÉS HALÁL

L'Harmattan Kiadó
Budapest 2011
155 oldal, 2000 Ft

”

Bartók Imre új, Rilkével foglalkozó kötete a saját kutatás módszertani vonásait is megrajzoló bevezetője szerint a szerző Paul Celanról folyó gondolkodásának leágazása. Az új Rilke-tanulmány módszertan és problémafelvetés szempontjából is a kutató előző, Celanról szóló munkájának (*Paul Celan. A sérült élet poétikája. L'Harmattan 2009*) szerkezetével és eszmetörténeti beágyazottságával párhuzamba hozható, a szóban forgó költői életművet elsősorban fenomenológiai szempontokat érvényesítően vizsgáló vállalkozás. Bartók koncepciójában a két lírikus pályájának újragondolásakor, a költői életműveket tárgyaló monográfiákban hagyományosan nagy hangsúllyal szereplő identitásformák, alkati jellemzők szoros követése mellett a nyelvi alakzatoknak, a nyelv anatómiájának, a szubjektum perszónáfilozófiai megközelítésének teóriáit is érdemes bővebben tárgyalni. E közelítésmód erősítésével a hangsúlyok is máshová tehetők, az így kidolgozott elemzési elvek a sokat kutatott életművek értelmezésének rejtőzködő nívumait is feltárhatják. Bartók Imre, aki Celan lírájában elsősorban a nyelv és a hallgatás problematikáját, a költészet teresüléseként és testesüléseként érvényesülő isteni, emberi és animális szférák rétegeit szondázta, a számára fontos Rilke költészetét ehhez hasonló rendszerben gondolja el. Ebből a pozícióból nézve indokolt, hogy az új kötet bevezetőjében éppen a Celan-oeuvre tanulmányozásának melléktermékeként tekint írására. A fent említett irányok mindkét munkában érvényesülni látszanak, a kötetet tanulmányozva meggyőzőnek tűnik az érvelés, hogy a Rilkére irányuló figyelmes olvasás, a Celan-lírárt is tematizáló kérdéseket teremti újra, amikor a filozófiai gondolkodásnak a hallgatásról, elhallgatás-alakzatokról szóló észrevételeit, annak szubjektumelméleti aspektusait megkülönböztetett figyelemmel kíséri. Ez az irodalomtörténet és esztétika szimbiózisában gondolkodó komparatív felfogás jó érzékkel pozicionálja választott tárgyát, amikor a már Hölderlinnél központi szerepet játszó, Celannál elsősorban a történelem és a sors által tematizáltként szemrevételezett poétikai struktúra közbeeső állomásaként tekint a hozzájuk hasonló-

an izgalmas identitásmodellekkel és problémaérzékelő affinitással rendelkező Rilke költészetére.

Bartók Imre gondolkodói alkatáról szólva a szigorú mértéktartás és a szenvedélyes elkötelezettség megvalósíthatatlannak hitt egyensúlya jut olvasója eszébe. Írásaink nyelve letisztult és esszéisztikus, az elemzés tempója nyugodt, a lassú olvasás minden előnyével erősítve választott tárgyát. Bár a két német költő poétikáját bemutató kommentárjainak középpontjában sokszor áll a líra alapmotívumainak követése, az elemzések az életművek poétikai alakzatait mindig azok gondolkodástörténeti összefüggésrendszereiben tartva tárgyalják. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szerzői intenciók között kiemelt helyen szerepel a gondolat, mely szerint írójuk nem akarja túlterhelni szövegét a Rilkéről szóló szakirodalmi tételek sokaságával. Ezt a szempontot hitelesíti, hogy választott és egymással is dialógusba léptetett szakirodalmi hivatkozásai közt a tárgyukhoz hasonló szellemben közeledő, a középpontba a gondolkodói folyamatot és az argumentációt állító Rilke-elemzések, Heidegger, Gadamer, Blanchot témát érintő tételei szerepelnek. Bartók Celan- és Rilke-értelmezései fontos szerepet szánnak a nyelvről való gondolkodásnak, ami ha meggondoljuk, hogy két, az önmagáért való nyelvet, az immanenciájában és szétszóródásában is vizsgálatra szoruló mondhatóság problémáját az identitásfelettség dimenzióiban felvető, mégis nagyon is izgalmas identitás-mintákat hordozó élettörténetről van szó, követhető útnak látszik. Miután Rilke költészetének markáns témái közt az Istennel és a szenttel szembeni csend körül időzés fontos helyet foglal el, érthető hogy Bartók felfogásában az értő olvasás fundamentumai közt a dialógusfilozófiák markáns következtetései kapnak helyet. Martin Buber és Franz Rosenzweig nyelv és közvetítettség kapcsolatáról szóló elképzelései, vagy Georg Trakl költészetének dialogikus viszonyokhoz fordulása az érvelés várható, ám az elemzésbe következetesen és szépen épülő pillérei.

Világosan látszik, hogy a *Rilke. Ornamentika és halál* egyik legfőbb erénye az a metodológiai viszonyulás, amellyel problémáit ebben a konzekvens gondolatmenetben tárgyalja. Ezt az átgondoltságot mutatja a könyv szellemes fejezetbeosztása, amely vizsgálódását a napszakokhoz igazítja. Így lesz az animális szféra közege a reggel, az angyalié a fényárban úszó dél, míg a szerelem tereit előhívó napszak a délután, a hallgatás formáit indukáló pedig az éjszaka. A Rilkéről gondolkodó nehezen kerülheti el az életmű angyal-motívumainak szétszálazását. Bartók az angyalok szellemtörténeti és ikonográfiai hagyományának ismertetésén túl elsősorban e lírában betöltött szerepük átmenetiségét emeli ki. A kutató Rilket olvasva azt is szem előtt tartja, hogy nála minden a mondás, a mondhatóság kifejezésének szolgálatában áll, sokoldalú és képlékeny bestiáriumának felvonultatása mellett az ikonografikus, teológiai, filozófiai hagyományok tapasztalataival terhelt *angyal-tan* ismert kijelentései a korszerű olvasatoknak is fontos részét képezik. Az angyal-motívum vizuális emblémái közül Aquinói Szent Tamás testetlen lényei mellett Paul Klee pusztulás előtti térben létező teremtményei kerülnek szóba. E tematika leágazása a Rilke-oeuvre másik, leginkább a köztesség dimenzióiban értelmezhető szférája, az animális, amelyben az egység és a közvetlenség lényei tobzódnak, miközben magukért és magukban létezésük az emberivel és annak megosztottságával szemben tételeződik. Az életmű egyik legismertebb versét (*A párdúc*) elemző sorok az animális szféra köztességét megjelenítő, a domesztikált vad helyzetének és státuszának ellentmondásait ábrázoló következtetést igazolnak. Az állati érzékelésének másságát részletezően ábrázoló olvasat nemcsak a lakatlant megtettesítő szimbólumként van jelen, a szerző állás-

pontja szerint a Rilke-életmű meghatározó pillanatát is reprezentálja, hiszen olvasóját az érzékelés különbözősége segítségével ahhoz a titokhoz vezeti el, amelyet az ember csak halála pillanatában láthat meg. Az állat éppen, mert nem kérdez rá élőhelye elviselhetőségére, ott-honosabban érzi magát a világban az embernél. A német lírikus verseit az állatot jellemző átmenetiség hatja át a bábut is, ahogy a platonikus szerelemfelfogással szemben álló szerelem definícióiban, vagy az újkori gondolkodás hierarchikus berendezkedésétől eltérni akaró megfigyelői magatartásában ugyancsak a közvetettség jeleit látja elsősorban az elemző. Bartók *Nyolcadik elégiával* foglalkozó invenciózus értelmezésének éppen ezért a halála pillanatában az állat szemével látó ember áll a középpontjában.

A gondolkodó a téma kutatásában öt megelőző teoretikusokhoz hasonlóan a legfontosabbak közt említi e költészet fontos mitológiai összetevőit; az önmagát kereső és a másik tekintetével találkozó Nárciszt, a másikat kereső és önmagára találó Orfeuszt, akik a szemlélés lassúságát, a poézis tükör funkcióját is feltáró modell alakjai. Finom érvelésből bomlik ki Nárcisz és Orfeusz e poétikát uraló alakjainak kontextusa, a Másik tapasztalatának élménye. A természetbe írt formákat szívesen használó német költő Goethe nyomán a botanizálásban, a tölgyesülésben, fává válásban találja meg otthonos szimbólumát. Bartók kötete részletesen elemzi a líra „botanizálással” kapcsolatos leágazásait, észrevételei között az *Archaiikus Apolló-torzó* fordítási és etimológiai szempontokat újragondoló olvasása is ott szerepel.

Az elemzés kellő súllyal tárgyalja Rilke és a város kapcsolatát, hangsúlyozva, hogy a nagyvárosi tematika, az urbanizáció, a beépítettség szimbólumai Rilke elgondolásában markánsan szemben állnak a természetes és lakatlanként definiált közegek tereptárgyaival. A költő alkotásának számtalanszor felidézett összetevői, a prágai multikulturális közeg, a Lou Andreas-Salomé által javasolt és a maskulin jelleget erősítő keresztnév-változtatás, a költő gyerekkori éveit uraló androgün atmoszféra, az édesanya utasítására hordott lányruhák olyan, a költői ént építő tényezők, amelyekről Bartók elsősorban eszmetörténeti alapozású közelítései is szót ejtenek. Olvasási javaslatok azt is hangsúlyozzák, hogy a rilkei szerelem-konceptióban különös jelentősége van a lokalitásnak. A *Malte Laurids Brigge* szövegében a város a halál rút közönyében teresül, míg a szerelem a gyerekkorral és az ártatlansággal kapcsolódik össze. A város ebben a költői térben személytelen káoszával tűnik ki, amellyel szemben a természet eredeti teljesítménye újra szemben állhat.

Bartók tanulmánya nagyobb teret szentel az életmű szerelemfelfogásának, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy Rilke szereplehetőségeitől, ezzel persze erős világirodalmi hagyományba illeszkedően, az Erósz maszkjait felpróbáló énekes szerepe sem áll távol. Így válik az ez ügyben Gadamert idéző gondolkodó szemléletében a költő egyik legfontosabb poétikai köztényeként a szerelem tanulmányának tanaként reprezentálódó Erósz. A tanulmány a személyes levelezéssel, mint a költészet vizsgálatához szükséges körülménnyel nagyobb terjedelemben foglalkozik. A szerelem terepeként szolgáló misszilisek az elkötelezett szerelmi levelezők, Kafka és Rilke számára egyaránt fontos fórumok, bár utóbbinál ezek a levelek is szerepek, amelyek elsősorban a halottimádás erotikája, a csontvázvá csupasztítás programja felől válnak különösen fontosak. A Rilke-líra, elsősorban annak a koponyára és varrataira fókuszáló képei, az emberi testre írt jelek, a rajta hagyott nyomok Kafkától ismerős motívumai újfent a többször hangsúlyozott animális dimenzió felé viszik a hivatásos olvasót. Mindez Bartók értelmezésében *A szellem fenomenológiájából* származó Hegel citátummal, a fenomén csontként leírt természetével kapcsolódik össze. A szerelem gyakorlatának végső imperatívuszát a

birtoklásról való lemondásban megjelölő Rilke saját felfogásának törésvonalaira emlékeztet, amikor a korai költészet saját halállal kapcsolatos, szubjektív világteremtő gesztusaival az anonimitás és a lelki nincstelenség eszméjét helyezi szembe. A tulajdon ebben a struktúrában csak a lemondás pillanatában válik láthatóvá, ahogy a kötet *Vor Weihnachten 1914* című verset olvasó fejezetében olyan határozottan körvonalazódik. Bartók meggyőző érveléséből a szerelemet is csak tágabb összefüggésben látni akaró, a „világ botanizálását”, az élőlényeket és tárgyakat önmagába záródó, önmagában lüktető, önmagába visszaroskadó működésként leíró költészet körvonalai rajzolódnak ki. Az átmenetiségben, a szerelem kínálta köztességben a maszkok lehullásának pillanata jelölődik ki immár sokadszorra, miközben az igazság birtoklásának, megszerezhetőségének ambivalenciája a „mondhatatlan” kultuszának ápolásával kapcsolódik össze. Az elérhetetlen állapot ambivalens természetének bonyolultságát Bartók értelmezése a *Sírfelirat* című vers olvasásával mutatja meg.

A kutató maga is úgy gondolja, kétes vállalkozás egy alkotó egész tevékenységét egyetlen téma köré csoportosítani, a halál és az ornamentika középpontba állítása ez esetben láthatóan nem csupán egyetlen, Rilke esetében kézenfekvőnek tetsző motívum kiválasztása. A költői nyelv és a líra ismert axiómája szerint a szépirodalmi szövegek alkotta világtérben a nyelv határai a vers határain belül léteznek. Az elemzés ennek megfelelően Adorno Hölderlinről szóló esszéjét nemcsak idézi, hanem a német költő poétikáját érintő elvként érvényesíti is azt. A szerző meggyőző következtetései a tér „amiben már minden ott van és rajta túl nincs mit keresni” szituációján keresztül valójában a Rilke-vers világának hálózatát bemutatva a nyelv mellérendelő, parataktikus természetét rajzolják körül. Bartók Imre új kötete részben feleleveníti, részben új struktúrába rendezi a Rilke-kutatás alapproblémáit. Átgondolt, tudatos, tárgyával szemben elkötelezett munka, amely az irodalmi és a filozófiai esszé legjobb hagyományait hasznosító nyelven, izgalmas érvelő technikát alkalmazva szól olvasójához.

Kovács Krisztina